

УДК: 321+316.75]:81'42

Яковлев Максим Володимирович

доцент, к.політ.н.,
Національний університет
«Кієво-Могилянська академія»,
вул. Григорія Сковороди, 2, Київ, 04655
yakovlevmv@ukma.edu.ua;
[ORCID ID 0000-0001-7774-3513](https://orcid.org/0000-0001-7774-3513)

ПОЛІТИЧНІ ІДЕОЛОГІЇ ЯК КОНЦЕПТОСФЕРИ: МОЖЛИВОСТІ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО КОГНІТИВНО-ДИСКУРСИВНОГО АНАЛІЗУ

Розглядаються можливості дослідження ідеології як концептосфери, тобто як сукупності концептів різних видів, як структури концептополів та зв'язків між ними. Таке розуміння політичних ідеологій своєю чергою уможливує застосування до їх дослідження когнітивно-дискурсивного аналізу міждисциплінарного типу, який поєднує у собі підходи кількох дисциплін різних рівнів: перший й засадничий – політичної науки та когнітивної лінгвістики, в межах якої і була розроблена когнітивно-дискурсивна парадигма, другий – соціології і когнітивної науки, і, відповідно, третій рівні – дискурс-аналізу. Політичні ідеології як концептосфери методологічно обґрунтовуються на основі морфологічного підходу до ідеологій М. Фрідена, що дозволяє порівняти ядро та периферію ідеологій з концепцією когнітивних схем як каркасів зі змінними у змісті. На основі ілюстративних прикладів доводиться, що для розуміння специфіки впливу ідеологій на сприйняття людей концептосфери та концептополя їх доцільно розглядати як когнітивні схеми, які активно досліджують науковці в галузі концептології. Пропонується застосування дискурс-аналізу, як для дослідження складових і рівнів концептосфер, так і до дослідження процесу формування когнітивних схем, їх впровадження тощо. При цьому пропонується розмежовувати суспільствознавчу складову концептосфер та когнітивну, тобто ту, що зосереджується у першу чергу на особливостях сприйняття ідеологічного дискурсу. Згадується концепція «політичного Я» в контексті дослідження політичної соціалізації, в якій важливу роль відіграють соціо-когнітивні чинники. Наводиться приклад застосування літературознавчого інструментарію для дослідження і типологізації політичних ідеологій як концептосфер, що відкриває цікаві перспективи подальших міждисциплінарних когнітивно-дискурсивних досліджень сфери політичного.

Ключові слова: політичні ідеології, політична концептосфера, концепти політичної науки, когнітивно-дискурсивний підхід, дискурс-аналіз, концептологія.

Яковлев Максим Владимирович

доцент, к.полит.н.,
Национальный университет
«Киево-Могилянская академия»,
ул. Григория Сковороды, 2, Киев, 04655
yakovlevmv@ukma.edu.ua;
[ORCID ID 0000-0001-7774-3513](https://orcid.org/0000-0001-7774-3513)

ПОЛИТИЧЕСКИЕ ИДЕОЛОГИИ КАК КОНЦЕПТОСФЕРЫ: ВОЗМОЖНОСТИ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОГО КОГНИТИВНО-ДИСКУРСИВНОГО АНАЛИЗА

Рассматриваются возможности исследования идеологий как концептосфер, то есть как совокупности разнообразных концептов, структур концептополей и их связей между собой. Такое понимание политических идеологий в свою очередь делает возможным применение к их изучению когнитивно-дискурсивного анализа междисциплинарного типа, включающего в себя подходы нескольких дисциплин разных уровней: первый и базовый –

политической науки и когнитивной лингвистики, в рамках которой была разработана когнитивно-дискурсивная парадигма, второй – социологии и когнитивной науки, и, соответственно, третий – дискурс-анализа. Политические идеологии как концептосферы методологически обосновываются на основе морфологического подхода к идеологиям М. Фридена, позволяющего сравнивать ядро и периферию идеологий с концепцией когнитивных схем как каркаса с переменными в содержании. На основе иллюстративных примеров доказывается, что для понимания специфики влияния идеологий на восприятие людей концептосферы и концептополя их целесообразно рассматривать как когнитивные схемы, которые активно исследуют ученые в области концептологии. Предлагается применение дискурс-анализа как для изучения составляющих элементов концептосфер и их уровней, так и для изучения процессов формирования когнитивных схем, их внедрения и пр. При этом предлагается разграничивать обществоведческую составляющую концептосфер и когнитивную, то есть ту, которая сосредотачивается в первую очередь на особенностях восприятия идеологического дискурса. Упоминается концепция «политического Я» в контексте исследования политической социализации, в которой важную роль играют социо-когнитивные факторы. Приводится пример использования литературоведческих инструментов для изучения и типологизации политических идеологий как концептосфер, что открывает интересные перспективы для дальнейших междисциплинарных когнитивно-дискурсивных исследований сферы политического.

Ключевые слова: политические идеологии, политическая концептосфера, концепты политической науки, когнитивно-дискурсивный подход, дискурс-анализ, концептология.

Maksym Yakovlyev

Associate Professor, PhD in Political Science
National University of Kyiv-Mohyla Academy,
2 H. Skovorody street, Kyiv, 04655
yakovlevmv@ukma.edu.ua
[ORCID ID 0000-0001-7774-3513](https://orcid.org/0000-0001-7774-3513)

POLITICAL IDEOLOGIES AS CONCEPTS' SPHERES: POSSIBILITIES OF AN INTERDISCIPLINARY COGNITIVE-DISCURSIVE ANALYSIS

Consideration of different possibilities and opportunities for researching ideologies as concepts' spheres that is as a complex bundle of concepts of different types, together with distinct structures of concepts' fields and interrelations between them is provided. Such an understanding of political ideologies would enable analysts to apply a cognitive-discursive research framework comprised of a number of different scientific disciplines: first and foremost is based on political science expert knowledge in the realm of political concepts and cognitive linguistics which actually harbors cognitive-discursive research framework; second – sociology and cognitive sciences, and the third – discourse analysis. Political ideologies as concepts' spheres are methodologically defined using the morphological approach to ideologies developed by M. Freedden, which allows comparing the core-periphery structure of an ideology with the concept of carcass (framework) and its variables within the cognitive approach. Based on a number of illustrative examples, it is proved that in order to understand how ideologies influence the perception of people one needs to analyze spheres and fields of concepts as cognitive schemes. An application of discourse analysis to analyze both the levels and structures of the spheres of concepts, but also to trace the formation and practical use of the ideological cognitive schemes, is advocated. However it is suggested that social science component should be researched on its own, i.e. separately from the cognitive side of a given sphere of concepts in order to grasp the ways ideological discourses are perceived on cognitive level. The concept of «the political self» is also mentioned in the context of researching the process of political socialization which is inevitable influenced by a number of social and cognitive factors. An example of how literature studies can be applied to study ideologies and even form a typology of them is also provided, opening a door for further discussions and studies into possibilities of creating an interdisciplinary framework of researching political ideologies as spheres of concepts.

Keywords: political ideologies, political concepts' sphere, political science concepts, cognitive-discursive approach, discourse analysis, concepts studies

Концептологічні дослідження як галузь прикладного мовознавства справді є досить розвиненим напрямом в Україні. Існує велика кількість публікацій фундаментального характеру про концептосфери та концептосистеми (Приходько 2013), проблеми визначення самого поняття *концепт* (Косенко 2009), ведуться навіть дискусії про здобутки і «прорахунки» в українській концептології (Воробйова 2011). Так само жваво розвивається і когнітивно-дискурсивний напрям досліджень із запозиченням закордонного досвіду – напрацювань міжнародної дослідницької групи під керівництвом бельгійської дослідниці Р. Теммерман (Стасюк 2013) у галузі термінознавства, яке представлено і цікавими вітчизняними публікаціями (Михайлович-Гетто 2007; Продан 2013). У цьому напрямі є потужні напрацювання у соціології (Сорока 2010). Дослідження дискурсу також набули в Україні суттєвого поширення, як у мовознавстві, так і в політології (Кулик 2010). За кордоном достатньо уваги приділяють методології досліджень суспільствознавчих концептів у цілому (Goertz 2006) і окремим, у тому числі – порівняльним, дослідженням соціальних і політичних концептів (Richter 1995). Безумовно, дослідженню ідеологій як класичному напрямку у політології присвячено безліч праць. Водночас слід відзначити потужний вплив морфологічного підходу (Freeden 1998) та акцентування уваги на дискурсивних характеристиках і проявах ідеологій (Єрмоленко 2018). Разом із тим відчувається нестача міждисциплінарних досліджень, в яких би: 1) ідеології розумілися як концептосфери; 2) концептосфери досліджувалися на засадах когнітивної методології; 3) прикладна дослідницька програма будувалася з використанням дискурс-аналізу.

Враховуючи це, **метою** статті є розгляд можливостей формування когнітивно-дискурсивної аналітичної схеми для дослідження політичних ідеологій як концептосистем.

Як відомо, когнітивна наука в цілому займається «будовою та функціонуванням знаків мови у процесі соціального сприйняття» (Сорока 2010: 25). Як пише українська соціологиня Ю. Сорока, спільним для соціальної психології, соціології знання та когнітивних наук є те, що вони «використовують поняття категорій та схем сприйняття... з їхньою допомогою дослід-

жують процеси реального функціонування знання під час спонтанних зіткнень «обличчям до обличчя» в умовах інших форм соціальної взаємодії» (Сорока 2010: 25). Саме ці категорії, як пише соціологиня, «звертають нашу увагу на глибину соціального характеру слів мови, що їх використовує індивід» (Сорока 2010: 26). Безумовно, аналіз будь-якого концепту поєднує у собі семантику поняття як слова, а також намагання здійснити ономаціологічний аналіз, який виходить з того, що, якщо дещо спростити засади цього підходу, спершу слід визначити суть позначуваного явища, а вже потім перейти до самого поняття-слова. Далі йде аналіз *схеми сприйняття*, оскільки в різних мовах і культурах одне й те саме слово-концепт може викликати різні реакції. Яскравий приклад наводить у своїй праці, присвяченій сучасним політичним ідеологіям, німецький учений К. фон Байме, про *державу*: «поняття *держава* мало [в німецькій політичній традиції] універсалістське додаткове значення (*Nebenbedeutung*)...яке було чужим (*fremd*) англосаксонській політичній думці. ««Держава» мала в англосаксонських країнах авторитарну або марксистську конотацію» (von Beume 2006: 101). Як бачимо, один із метаконцептів – тобто основних – концептів політичної та юридичної науки, як виявляється, може мати доволі відмінні одні від одного відтінки значень у різних аналітичних схемах. Відповідно аналітична програма дослідження ідеологій як концептосфер повинна враховувати відмінності у сприйнятті та тлумаченні ключових ідеологічних концептів, оскільки якщо *держава* викликає настільки різні сприйняття, то можна припустити, що такі концепти, як *рівність* чи *свобода* будуть іще більш контроверсійними при проходженні через різні когнітивні схеми.

Один із найвидатніших дослідників ідеології сучасності британець М. Фріден є автором *морфологічного* підходу до дослідження ідеологій, який, мабуть, найкраще відповідає потребам дослідження концептів, сукупність яких становить певну ідеологічну картину світу. Як пише сам М. Фріден, дослідження ідеологій можна розподілити на три основні види: 1) дослідження *історичного* аспекту ідеологій, тобто генези ідеологій, відстеження їхнього становлення у відповідному соціально-історичному контексті тощо; 2) аналіз *функціонального*

аспекту ідеологій, тобто те, які функції виконує певна ідеологія, який порядок денний вона формує; і, нарешті 3) *морфологічний* підхід, в якому ідеологія розглядається як сукупність елементів, серед яких можна виділити *ядро* ідеології та її *периферію*. Згідно з М. Фріденом, жодна ідеологія не є, якщо спростити, системою замкненою, тому політичні ідеології трансформуються та розвиваються з часом. Разом із тим ядро ідеології позначається певною сталістю, відтак ми можемо дослідити, які *концепти* його формують. Сам М. Фріден також активно оперує поняттям *концепт*: у першому ж розділі своєї фундаментальної праці «Ідеології та політична теорія» він присвячує підрозділ «концептуальній історії ідеології» (Freeden 1998: 14-19), пише про проблему «пошуку єдиного концепту» (Freeden 1998: 19), а другий розділ взагалі називає: «збирання (*Assembling*): від концептів до ідеологій» (Freeden 1998: 47), який має два підрозділи, безпосередньо присвячені концептам: «політичні світи та політичні концепти» (Freeden 1998: 48-54), «морфологія політичних концептів» (Freeden 1998: 60-67). Як філософ політики М. Фріден також пише, що ідеологія та філософія не перебувають у «взаємовиключних відносинах» (*mutually exclusive relationship*), оскільки «вони обидві є *формами* [курсив оригіналу] політичного мислення, сформованого з політичних концепцій та їх взаємозв'язків» (Freeden 1998: 27). Відповідно, його погляд на концепти вже містить *когнітивну* складову, що видно з самого дискурсу *форм політичного мислення*.

Далі у своїй праці М. Фріден також закладає підвалини і розвиває своєрідну схему *когнітивно-дискурсивного* аналізу, що видно з промовистих назв двох підрозділів першого розділу: «несвідомі та риторичні компоненти ідеології» (Freeden 1998: 33-36), в якому він у тому числі пише і про потребу у ретельному контекстуальному аналізі для того, щоб визначити «чи переконання висловлені є також і переконаннями дотримуваними» (Freeden 1998: 35), та «ідеології та межі логіки» (Freeden 1998: 36-40), в якому він, серед іншого, пише про потребу досліджувати *прояви* ідеологій та «логічні наслідки дотримування якихось поглядів», які, при доведенні їх до «логічного екстремуму» можуть «призвести до серйозних протиріч та змістовного абсурду (*substantive absurdities*)» (Freeden 1998: 39).

Безпосередньо до *когнітивного* підходу, проте в дещо інший спосіб, нас відсилає й ідея М. Фрідена про *ядра-периферії* ідеології, яку можна порівняти з *когнітивною схемою*. Покликаючись на дослідників-когнітивістів, Ю. Сорока визначає таку схему, як «когнітивна структура, яка репрезентує знання про поняття або про типи стимулів. Схема включає невід'ємні характеристики, атрибути понять і зв'язки між ними» (Сорока 2010: 26). Відповідно, у морфологічному підході М. Фрідена також йдеться про своєрідну схему-структуру ідеологій, але якщо в нього йдеться про ядро з периферією, то у випадку когнітивних схем маємо *каркас* та *змінні*: «головною ознакою схеми є стійкий постійний каркас, який заповнюється так званими змінними, варіантами» (Сорока 2010: 27).

Цікаво, що сам термін *каркас* перегукується з одним із підходів до дослідження ідеологій у більш широкому, філософському смислі. У цьому контексті особливо яскравим є розуміння українським дослідником ідеологій В. Єрмоленком європейської цивілізації як такої, що сформована «навколо архітектонічних метафор». ««Основа», «фундамент», «стовпи», «базис», «надбудова», «план», «проект», «площа»: багато що крутиться навколо ідеї будівництва... Цивілізація... народжується там, де будують... норми на камені, інституції, міцні як каміння. Цивілізація має на чомусь *триматися*, а її правил мають *дотримуватися* [курсиви оригіналу]: все її життя, все її саморозуміння крутиться навколо архітектонічної уяви» (Єрмоленко 2018: 17). Відповідно, і концептосфери як когнітивні *каркаси* також мають триматися – на основоположних концептах, що становлять його ядро.

Природу концептів ядра ідеології В. Єрмоленко також розглядає у цікавій манері. Він пише, що ідеології у своєму прагненні стати своєрідними релігіями на «вакантне місце ідеології ставили не так «реальність», як *ідею* [курсив оригіналу] цієї реальності» (Єрмоленко 2018: 16). Одразу за цим він наводить яскраві ілюстрації ключових ідеологій: «ніхто ніколи не бачив «людини взагалі» чи «людство», але ідеології лібералізму та гуманізму перетворили *ідею* людства на абсолют, який є джерелом історії, моралі та політики. Ніхто ніколи не бачив «класу» в його повноті, але ідеології соціалізму та комунізму робили з *ідеї* класу новий абсолют, і засновували на ньому всі можливі відповіді. Ніхто ніколи не

бачив «нації» чи «раси» в їхній повноті, але ідеології націоналізму та расизму виходили з гіпотези про *idei* нації та раси, про існування та боротьбу націй і рас як із найочевиднішої аксіоми» (Єрмоленко 2018: 16). Тут виникає питання, як можна дослідити те, чого ніхто не бачив. Німецька політична наука у 1970-х роках деякими дослідниками розумілася як «дисципліна суспільствознавства, у полі протистояння (*Spannungsfeld*) між природознавством та культурологією» (Naschold 1970: 9), що, вочевидь, також передбачало дослідження *наявного*, щось такого, що можна було, як і в природознавчих дисциплінах, спостерігати і досліджувати. Якщо концепт *клас*, як пише В. Єрмоленко, не може охопити та побачити так би мовити цілком, ми можемо зафіксувати когнітивно-дискурсивний аспект: як його сприймають, як на нього реагують, які дискурсивні конструкції і в який спосіб з його допомогою конструюють і для чого використовують.

Слід також зазначити, що ідеології та суспільствознавчі методології часто є пов'язаними між собою. Цікавий приклад такого зв'язку наводить К. фон Байме: «саме в консервативних ідеологіях певні інституції (монархії, двопалатні парламенти), специфічні умови щодо розподілу влади, оголошуються священними» (von Beume 2006: 97). Відповідно, у цьому дискурсі критика «священних» інституцій не вітається, а тим більше не вітається їхня радикальна зміна. Інший приклад зв'язку між методологією та ідеологією, який ще й посилюється перекладознавчим аспектом, може бути *соціал-дарвінізм*. Німецький філософ М. Фогт, який займається питаннями християнської етики, у своїй ґрунтовній монографії саме про ідеологію та дискурс соціал-дарвінізму третій розділ присвячує «мотиву боротьби за існування» (Фогт 2004: 105-144) і розпочинає його з розгляду важливого для його аргументації підбору Ч. Дарвіном одного-єдиного слова, що добре ілюструє така цитата: «у першій редакції (1842) Дарвін віддає перевагу вислову «war of nature» (війна природи), але не говорить про «struggle of nature» (боротьба природи) і посилається при цьому на ідею Гоббса «війни всіх проти всіх» (Фогт 2004: 106). Отже, боротьба за виживання вже відсилає до цілої ідеологічної площини – теорії виникнення держави та суспільства, «Левіафана» і т.д. Далі М. Фогт ретельно розглядає цю «боротьбу» (*struggle*) як своєрідний *ідіоконцепт*, тобто індивідуальний концепт Дарвіна, на якому

він, врешті, обирає у своїх працях *struggle* «як термін, значення якого, на його думку, є чимось середнім між *equilibrium* та *war*» (Фогт 2004: 107). На думку М. Фогта, у німецькомовному середовищі було викривлено первинне значення поняття саме через неточність перекладу цього слова, внаслідок чого постала «однобічна інтерпретація поняття «боротьба за виживання» як конкурентного суперництва» (Фогт 2004: 109). Отже, ми бачимо, що залежно від того, який аспект значень у перекладі терміна виводиться на перший план та акцентується, ми маємо різне тлумачення наукової теорії, яка, в результаті цього, набуває додаткових ідеологічних конотацій, що, своєю чергою, ще раз доводить зв'язок між методологією науки, суспільно-політичним дискурсом та ідеологією.

Такий зв'язок видається цілком зрозумілим, якщо ми вже знаємо, що є концепти, що мають відмінні значення і викликають протилежні реакції в різних контекстах. Відповідно, такі контексти конструюються дискурсивно. Український дослідник політичного дискурсу В. Кулик визнає «неможливість творення й поширювання ідеологій поза дискурсом» (Кулик 2010: 42), але при цьому вважає «за доцільне відмежувати ці *соціальні* [форма написання згідно з текстом оригіналу] процеси від *когнітивних*, що відбуваються у свідомості людини не тільки у проміжках між актами дискурсивної взаємодії (коли людина зберігає засвоєні чи створені в них уявлення), але й під час таких актів (коли вона, застосовуючи... конвенції, «розкодує» сприйняті слова й образи та «кодує» свою відповідь на надані їм значення в інші слова й образи)» (Кулик 2010: 42). Як ми бачимо з цього підходу, дослідження ідеологій в принципі має враховувати когнітивні процеси сприйняття людиною певних ідеологій (та їх складових), та аналізувати соціальний вимір створюваних дискурсів.

Тексти і дискурси, в яких відображаються певні ідеології, а так само тексти і дискурси, які формують певний ідеологічний світогляд, можна аналізувати як своєрідні *схеми сприйняття*. Як пише Ю. Сорока, «завдяки схематичному представленню знань та сприйняттяв людина спрощує дійсність» (Сорока 2010: 27), що ми особливо часто спостерігаємо у політичному дискурсі. Цікавим прикладом такого схематичного спрощення є праця німецького

політолога з відверто антиукраїнською позицією Ф. Демпе. У своїй праці, яку він назвав «Імперіалістичний реалізм?», цілий третій розділ присвячено «українській кризі» (Dempe 2014: 63-90). Для ілюстрації візьмемо четвертий підрозділ, в якому йдеться про «медійне ведення війни: боротьба за силу тлумачення», в оригіналі *Deutungsmacht*, що (завдяки багатозначності слова *Macht*) може означати і силу, і владу тлумачення (Dempe 2014: 85-89). Ф. Демпе активно послуговуються не лише загальноживаними термінами у сфері ЗМІ – приміром, «провідні ЗМІ» (*Leitmedien*), але й використовує сумнівні терміни, *ідіоконцепти* (тобто індивідуальні концепти), на кшталт «альфа-журналісти» – *Alpha-Journalisten* (Dempe 2014: 85). Ці провідні ЗМІ, разом із «альфа-журналістами», на його думку, захопили «владу над тлумаченням» і тому замість «повстанців» використовують, несправедливо на його думку, слова «сепаратисти та терористи» і при цьому замовчують про пропозицію Ю. Тимошенко тодішньому прем'єр-міністру А. Яценюку, «вісім мільйонів росіян, що живуть в Україні, винищити за допомогою ядерної зброї» (Dempe 2014: 87). Звісно, виникає питання про те, як можна замовчувати те, чого не було – особливо якщо зважати на те, що Ф. Демпе погано знається на українських реаліях: ким є ці «вісім мільйонів росіян», і, вочевидь, він думає, що вони мають в Україні зону компактного проживання. На наступній сторінці книги, у примітці ми бачимо, в яку схему сприйняття він намагається вписати цей дискурс: йдеться про те, що колишній прем'єр А. Яценюк ніби назвав «повстанців Донбасу *Untermenschen*» (Dempe 2014: 88), що є нацистським позначенням «недолюдини» або «нижчої людини», а відтак відсилає нас до російського пропагандистського дискурсу про «розгул фашизму» в Україні, «фашистську хунту» і т.д.

Ф. Демпе з його публікацією, безумовно, не є поодиноким прикладом формування квазіконцептів чи терміноідів політичної сфери, що є емоційно навантаженим і формують відповідний, необхідний для ідеологічної полеміки дискурс. Єгипетсько-німецький публіцист Х. Абдель-Самад у своїй книзі «Ісламський фашизм» (Abdel-Samad 2015) вводить цікаві, яскраві навіть за назвою концепти: «апартеїд стáтей» – *Geschlechterapartheid* та «фетишизм цнотливості» – *Jungfräulichkeitsfetischismus* (Abdel-Samad: 136). Такі ідіоконцепти

формують негативний образ войовничої ісламістської ідеології, яку критикує Х. Абдель-Самад.

Вочевидь, за допомогою дискурсивних методів можна формувати не лише негативно навантажені когнітивні схеми, а й, навпаки, – позитивні. У книзі білоруського громадського діяча Я. Романчука, виданого німецьким партійним фондом ім. А. Наумана, йдеться про лібералізм як «ідеологію щасливої людини» – власне, саме так книга й називається (Романчук 2010). У першому ж розділі викладений своєрідний маніфест ліберала, що починається зі слів «Я, ліберал, заявляю» (Романчук 2010: 9). Серед заявлених цінностей, безумовно, фігурує свобода, з якої маніфест і починається: «Я – ліберал. Люблю та ціную свободу. Свою та інших людей. Однаково... Я – ліберал, тому що нерозумно любити несвободу» (Романчук 2010: 9). Відповідно, після цього маніфесту і йдеться про визначення ключового, метахтонного для лібералізму концепту *свобода*. Зокрема перший підрозділ називається «Бажання та каприз – погана основа для визначення свободи» (Романчук 2010: 16), а у підрозділі «Свобода – наше визначення» йдеться про те, що «свобода стосується виключно відносин між людьми. Говорити про свободу людини по відношенню до природи – безглуздо... Свобода стосується стану, коли інтервенція ззовні є можливою. Природа не може забрати у тебе свободу» (Романчук 2010: 18). Безумовно, розгляд метахтонного ідеологічного концепту *свобода* неможливо викласти у кількох абзацах статті, проте наведений приклад ілюструє можливості формування рамок його сприйняття за допомогою відповідного дискурсу, який вибудовує когнітивну схему для просування вигідного для цієї ідеології сприйняття *свободи*.

Варто зважати на те, що сприйняття концептів та емоційні реакції на них пов'язані і з психологією людини на індивідуальному рівні. У 1969 р. американські політологи Р. Доусон та К. Превітт видали книжку під короткою, але чітко зрозумілою назвою «Політична соціалізація» (Dawson and Prewitt 1969). Увесь другий розділ книги називається «*Political self*», що можна приблизно перекласти українською як «Політичне я», тому що слід мати на увазі, що *self* означає трохи більше, ніж просто «я» та у психологічній та антропологічній традиції, на яку, зокрема, й посилаються ці автори,

цей термін означає ще й *самість* людини. Р. Доусон та К. Превітт виходять з припущення, що «кожен індивід має *політичне Я*. Цей термін позначає усю його сукупність орієнтирів щодо його ж політичного світу, включно з поглядами на власну політичну роль» (Dawson and Prewitt 1969: 17), і, водночас, уже на наступній сторінці вони пишуть, що «не всі політичні індивіди мають політичні орієнтири, тобто не всі індивіди розвинули політичне я» (Dawson and Prewitt 1969: 18). За допомогою когнітивних схем, дискурсивних прийомів ідеології можуть закладати підвалини ідеологічного світобачення індивідів, формувати їхні *політичні Я*.

На завершення розглянемо, мабуть, один із найцікавіших дискурсивно-філологічних, навіть літературознавчих, підходів до інтерпретації ідеології, що його пропонує румунський дослідник Б. Штефанеску. У своїх працях науковець-філолог досліджує зв'язок між посткомунізмом та постколоніалізмом. Зокрема, розглядаючи проблеми формування румунської національної *посткомуністичної* ідентичності, він розробляє *тропологию ідентичності* (Ştefănescu 2012: 160), ідентичності *пост-травматичної*, оскільки стан колоніальності, на його думку, характеризується особливою травматичністю (Ştefănescu 2012: 66). Оскільки обсяг статті не дозволяє уповні розглянути його класифікацію, звернімо увагу на те, які літературні тропи з якими ідеологіями асоціює Б. Штефанеску: *консерватизм – іронія* (парадокс, оксимо-рон); *анархізм – метафора* (символ, персоніфікація); *лібералізм – порівняння* (метонімія, синекдоха); *радикалізм – антитеза* (літота, гіпербола) (Ştefănescu 2012: 162). Такий неординарний підхід до типологізації ідеологій свідчить про можливість застосування дослідницького інструментарію та, у більш широкому смислі, методологічного корпусу літературознавства до дослідження ідеологій та форм їхнього дискурсивного втілення. Це, приміром, дозволило би дослідити і способи формування

когнітивних схем сприйняття (за допомогою метафор, іронії, гіпербол тощо).

Отже, можемо підбити підсумки та тезово підсумувати основні результати дослідження: 1) якщо ідеології розуміти як концептосфери, до їх аналізу можна застосувати засади когнітивно-дискурсивного аналізу; 2) когнітивний вимір політичних ідеологій зокрема можна досліджувати за допомогою аналізу когнітивних схем як моделей спрощення суспільно-політичних реалій; 3) оскільки когнітивні схеми, які часто апелюють до емоцій громадян, формуються за допомогою дискурсивних технік, доцільним є залучення й дискурс-аналізу; 4) разом із тим, у застосуванні методології дискурс-аналізу доцільно було би все ж розрізняти соціальну (в значенні суспільствознавчу) складову та когнітивну, тобто ту, що зосереджується у першу чергу на особливостях сприйняття ідеологічного дискурсу; 5) політичні ідеології як концептосфери передбачають аналіз концептів, які входять до ядра (згідно з морфологічним підходом М. Фрідена) ідеології, та концептами периферії ідеології, що перегукується з концепцією каркасу когнітивної схеми та її змінними-наповненнями; 6) ідеології-концептосфери можуть досліджуватися і за допомогою методології літературознавства, що відкриває особливі можливості, у поєднанні з когнітологією, для дослідження способів формування бажаних для певної ідеології способів сприйняття її концептів.

Перспективними для подальших досліджень є розробка прикладних технік когнітивного аналізу сприйняття ідеологічних концептів, вироблення алгоритмів когнітивно-дискурсивного аналізу конкретних політичних ідеологій як концептосфер, чому, вочевидь, має передувати ретельна робота з аналітичного розбору ідеології-концептосфери на її ключові складові: концептополя, концепто- і терміносистеми, з виділенням у ній мета-, авто- та алохтонних концептів і т.д.

ЛІТЕРАТУРА

Приходько, Антон. 2013. *Концепты и концептосистемы*. Днепропетровск: Белая Е. А.

Косенко, Анна. 2009. “До проблеми дефініції концепту як стрижневого об’єкту мовознавчих розвідок”, *Наукові записки*

Національного університету "Острозька академія", Серія: *Філологічна* 11: 234-239.

Воробйова, Ольга. 2011. “Концептологія в Україні: здобутки, проблеми, прорахунки”, *Вісник КНЛУ, Серія: Філологія*. 14 (2): 53-64.

Стасюк, Тетяна. 2013. “Нові тенденції розвитку термінознавства: здобутки міжнародної наукової групи Р. Теммерман”, *Термінологічний вісник*. 2 (1): 28-49.

- Михайлович-Гетто, О. 2007. “Конотація квазітерміна в рекламному тексті: співвідношення індивідуального та колективного”, *Вісник СумДУ, Серія “Філологія”*. 1 (1): 156-160.
- Продан, Юлія. 2013. “Поняття “термін-фразема” у лінгвістиці”. *Термінологічний вісник* 2 (1): 116-121.
- Сорока, Юлія. 2010. *Видеть, мыслить, различать: социокультурная теория восприятия*. Харьков: ХНУ имени В. Н. Каразина.
- Кулик, Володимир. 2010. *Дискурс українських медій: ідентичності, ідеології, владні стосунки*. Київ: “Критика”.
- Goertz, Gary. 2006. *Social Science Concepts. A User’s Guide*. Princeton University Press.
- Richter, Marcus. 1995 “*The History of Political and Social Concepts: A Critical Introduction*”. New-York: Oxford University Press.
- Freeden, Michael. 1998. *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*. Oxford: Oxford University Press.
- Єрмоленко, Володимир. 2018. *Плинні ідеології. Ідеї та політика в Європі XIX-XX століть*. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА.
- Beume von, Klaus. 2006. *Die politischen Theorien der Gegenwart*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften
- Naschold, Frieder. 1970. *Politische Wissenschaft*. München: Verlag Karl Alber.
- Форт, Маркус. 2014. *Социал-дарвинизм. Научная теория, политический и теологический аспекты эволюционной теории*. Ужгород: ФОП Бреза.
- Дерре, Франк. 2014. *Imperialer Realismus? Deutsche Außenpolitik: Führungsmacht in “neuer Verantwortung”*. Hamburg-Bad Langensalza: Beltz.
- Abdel-Samad, Hadel. 2015. *Der islamische Faschismus*. München: CPI Books.
- Романчук, Роман. 2010. *Либерализм. Идеология счастливого человека*. Киев: К.И.С.
- Dowson, Richard, Prewitt, Kenneth. 1969. *Political Socialization*, Boston: Little brown and company.
- Stefănescu, Bogdan. 2012. *Postcommunism/ Postcolonialism: Siblings of Subalternity*. București: Universității din București